

УДК 378. 011.3-057.175:005.412

Стельмах С.С.

ПРОФЕСІЙНИЙ САМОРОЗВИТОК ВИКЛАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ ЯК ЧИННИК ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТИ

Постановка проблеми. Одним із пріоритетних напрямків державної політики на сьогодні є підвищення якості вищої освіти (Указ президента України), на основі збереження її фундаментальності та відповідності актуальним і перспективним потребам особистості, суспільства, держави. Якість освіти розглядається як багатостороння концепція, що охоплює усі основні функції і види діяльності ВНЗ, та характеризується тим, як випускник може швидко і ефективно включитися в трудову діяльність.

На якість освіти впливають багато чинників, наприклад, такі як система управління навчальним закладом, організація відбору абітурієнтів, зміст освітніх програм тощо. Однак у першу чергу якість освіти забезпечує „носій знань”, а саме професорсько-викладацький склад, який передає ці знання студентам. І саме від викладача, його професійної підготовки залежатиме рівень конкурентоспроможності випускника ВНЗ.

На жаль, суспільно-економічна криза призвела до виникнення суб'єктивних (обумовлених стереотипними підходами до виховання молодих викладачів) і об'єктивних (обумовлених труднощами становлення системи освіти) проблем у професійній підготовці викладачів ВНЗ. Зазвичай, викладацький склад університетів складається з числа власних випускників. І, якщо студенти природничо-наукових і гуманітарних факультетів університетів мають певну педагогічну підготовку, то випускники технічних і економічних спеціальностей, у кращому випадку, вивчають лише курс педагогіки й психології вищої школи. Крім того, існує стереотипна думка, що для якісного університетського викладання цілком достатньо глибоких знань спеціального предмета.

Зазначимо, що в перші роки адаптації викладача до професійно-педагогічної діяльності йому висувають значні вимоги до підвищення рівня наукової підготовки, проте не завжди надається необхідна допомога в розвитку педагогічної майстерності. Виходить, що, з одного боку, суспільство висуває високі вимоги до сучасного педагога, який повинен бути здатним забезпечити

різнобічний розвиток студента як особистості та найвищої цінності суспільства. З іншого боку, в умовах відсутності налагодженої системи підготовки викладача ВНЗ більшість орієнтуються лише на передачу студентам певної суми спеціальних знань, що часто негативно впливає на процес спілкування зі студентами, методів і методик викладання, тобто є нагальна потреба у вихованні прагнення у викладача до самостійного вдосконалення своєї фахової підготовки.

Отже, провідною метою вищої освіти має бути не лише якісна підготовка майбутнього фахівця до професійної діяльності, але й створення оптимальних умов для розкриття й реалізації потенційних можливостей, здібностей і потреб кожного на основі принципів гуманізму, демократизму, визначення пріоритетності загальнолюдських духовних цінностей. Саме тому закономірним є інтерес учених до проблем професійно-педагогічного становлення викладача вищої школи, його саморозвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що науковці приділяють увагу проблемам особистості викладача вищої школи та його педагогічної діяльності. В останні роки різним проблемам професійного саморозвитку були присвячені наукові праці К.О. Абульханової-Славської, М.М. Боритка, О.О. Жигло, І.А.Зязюна, С.Б. Єлканова, В.В. Іванова, Ю.Н. Кулюткіна, Л.М. Мітіної, Ю.М. Орлова, М.К. Сергєєва, В.А. Сластьоніна, П.В. Харченка, Є.Н. Шиянова та ін.

Проте, на жаль, наукові дослідження недостатньо висвітлюють питання професійного саморозвитку викладача, як чинника підвищення якості освіти, що у свою чергу негативно позначається на теорії педагогіки вищої школи та на ефективності результатів професійної діяльності самого викладача, який не може максимально використовувати свій потенціал і ресурси середовища вищого навчального закладу.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є аналіз сутності поняття „професійний саморозвиток”, визначення компонентів та етапів процесу професійного саморозвитку викладачів вищої школи як чинника підвищення якості освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Твердження К.Д.Ушинського про те, що педагог живе до тих пір, поки вчиться, в сучасних умовах набуває особливого значення. Саме життя визначає актуальність проблеми безперервної педагогічної освіти. А.Дістервег писав, маючи на увазі учителя: „Він лише доти здатний насправді виховувати і навчати, поки сам працює над своїм власним вихованням і освітою” [1, с.74].

Здатність „створювати собі” відповідно до соціально-моральних ідеалів, в яких професійна компетентність, багате духовне життя і відповідальність стали б природними умовами людського життя, є найгострішою потребою дня. Адже навчати сьогодні підрастаюче покоління на рівні сучасних вимог не можна без постійного оновлення і збагачення викладачем свого професійного потенціалу. Успішність педагогічної діяльності багато в чому залежить від уміння і здатності викладача мобілізувати свої зусилля на систематичну розумову роботу, що дозволяє раціонально будувати свою діяльність, долати труднощі

під час самостійної підготовки до заняття, знімати емоційні і психічні перевантаження, управляти своїм емоційним станом.

Це багато в чому пов'язане з професійним саморозвитком, що є свідомою діяльністю, спрямованою на вдосконалення своєї особистості відповідно до вимог професії.

Аналіз філософських, психологічних, педагогічних досліджень дозволив виділити істотні характеристики цього феномену і дійти висновку, що саморозвиток – це внутрішній процес самозміни системи, під впливом власних протиріч, вищий рівень саморуху; при цьому система, що саморозвивається, має бути відкритою, оскільки внутрішні ресурси не зможуть забезпечити тривале існування системи. Конкретизуючи категорію саморозвитку до професійної сфери, ми звернулися до досліджень, в яких обґрунтовується ідея детерміації розвитку особистості діяльністю, і тому людина вивчається з позицій її відповідності професії та успішної діяльності в ній. В цьому відношенні, професійний саморозвиток правомірно розглядати як цілеспрямований процес удосконалення професіоналізму, що визначається самою людиною [5; 10].

Учитель є найважливішим і найпотужнішим засобом формування особистості учня, і педагогічні знання, педагогічна діяльність існують тільки як знання і діяльність „особистісні”, як індивідуальна форма переживання і осмислення загального (Ю.Н.Кулюткін). Таким чином, ми вважаємо, що професійний саморозвиток педагога – це процес якісної, цілеспрямованої свідомої зміни його особистісної сфери, що забезпечує саморозвиток особистості учня і є невід'ємною умовою становлення суб'єктності учасників педагогічного процесу.

Професійний саморозвиток, як і будь-яка інша діяльність, має у своїй основі досить складну систему мотивів і джерел активності. Зазвичай рушійною силою і джерелом самовиховання педагога називають *потребу у самовдосконаленні*.

Розрізняють зовнішні і внутрішні джерела активності саморозвитку. Зовнішні джерела (вимоги і очікування середовища) виступають основними і визначають напрям та глибину необхідного саморозвитку. До них відносять педагогічний колектив, стиль управління навчальним закладом і чинник вільного часу.

Викладач, особливо початківець, потрапляючи в педагогічний колектив, де панує атмосфера взаємної вимогливості, принциповості, конструктивної критики і самокритики, де з особливою увагою відносяться до творчих пошуків колег і щиро радіють їх знахідкам, де відчувається зацікавленість в професійному зростанні колег, прагне відповідати вимогам професійного ідеалу. І навпаки, відсутність корпоративності серед педагогів, зневага до творчого пошуку і скептичне відношення до можливостей самовиховання знищують потребу у самовдосконаленні.

Впливає на потребу самовдосконалення і стиль керівництва навчальним закладом. Якщо педагогам не створюються умови, при яких кожен з них мав

би можливість переживання успіху, що викликає віру у власні сили і здібності, то в такому випадку у них не виникає потреби в самовихованні.

Не менш важливим є чинник часу. Він потрібен викладачеві для читання художньої літератури, періодики, відвідування музеїв, театрів, виставок, перегляду фільмів і телепередач, вивчення спеціальної, а також психолого-педагогічної літератури [9, с.45].

Викликана ззовні потреба педагога в самовихованні надалі підтримується особистісним джерелом активності (переконаннями, почуттям обов'язку, відповідальності, професійної честі, здорового самолюбства і т.п.). Ця потреба стимулює систему дій із самовдосконалення, характер яких багато в чому зумовлюється змістом професійного ідеалу. Іншими словами, коли педагогічна діяльність набуває в очах педагога особистісну, глибоко усвідомлену цінність, тоді й проявляється потреба у самовдосконаленні, тоді й починається процес саморозвитку.

Для розгортання процесів саморозвитку велике значення має рівень сформованості *самооцінки*. Самооцінка як компонент саморозвитку проявляється в усвідомленні власних професійних якостей; зіставленні професійної оцінки та оцінки інших. Самооцінка означає не просто фіксацію рівня розвитку особистості, а ціннісне відношення до своїх якостей, яке з необхідністю припускає задоволеність позитивними якостями і потребу в їх закріпленні та незадоволення негативними або недостатньо розвиненими якостями і бажання змінити їх на краще [2, с.38].

Психологи визначають два прийоми формування адекватної самооцінки. Перший полягає в тому, щоб співвіднести рівень своїх домагань з досягнутим результатом, а другий – зіставити їх з думками середовища. Якщо домагання невисокі, то це може призвести до формування завищеної самооцінки. Вивчення характеру педагогічної діяльності показало, що тільки ті викладачі, які ставлять перед собою високі завдання, відчують труднощі. Це, як правило, творчі педагоги. Ті ж, які не мають високих домагань, зазвичай задоволені результатами своєї роботи, високо їх оцінюють, тоді як відгуки про їх роботу далекі від бажаних. Ось чому так важливо кожній людині, що обрала педагогічну професію, сформувати у своїй свідомості ідеальний образ педагога.

Якщо до саморозвитку відноситися як до цілеспрямованої, діяльності, то обов'язковим її компонентом має бути *самоаналіз, самоусвідомлення* істотними характеристиками, якого на нашу думку, виступають: логічність міркувань і обґрунтованість висновків на основі практичного досвіду; поглиблення знань про себе як професіонала та ідеальну модель професійної діяльності. Відбувається співвіднесення засвоєних знань з дійсним ставленням особистості до себе і до оточення. Самосвідомість, спрямована на формування цілісного уявлення про себе як про фахівця, викладача, вивчення способів професійної діяльності забезпечує визначення і усвідомлення перспектив вдосконалення студентів в сучасній освіті.

Складовою частиною професійного саморозвитку є *самоосвітня робота педагога*. Оволодіння уміннями і навичками самостійної роботи починається із

встановлення гігієнічно і педагогічно обґрунтованого режиму дня. Потрібно так спланувати свою навчальну та позанавчальну діяльність, щоб залишався час і для самоосвітньої роботи, і для культурного відпочинку.

У діяльності педагога, для якого характерна культура розумової праці, проявляються наступні компоненти:

- культура мислення як сукупність умінь аналізу і синтезу, порівняння і класифікації, абстрагування і узагальнення, „перенесення” отриманих знань і прийомів розумової діяльності в нові умови;
- стійкий пізнавальний процес, уміння і навички творчого рішення пізнавальних завдань, уміння зосередитися на головних, найважливіших у даний момент проблемах;
- раціональні прийоми й методи самостійної роботи здобуття знань, досконале володіння усною і письмовою мовою;
- гігієна розумової праці та його педагогічно доцільна організація, уміння розумно використати свій час, витратити фізичні і духовні сили [6, с. 113].

Найефективніший шлях професійної самоосвіти педагога – його участь в творчих пошуках педагогічного колективу, в розробці інноваційних проєктів розвитку освітньої установи, авторських курсів і педагогічних технологій тощо.

Професійний саморозвиток має як би подвійний педагогічний результат. З одного боку – це ті зміни, які відбуваються в особистісному розвитку та професійному зростанні, а з іншого – оволодіння самою здатністю займатися саморозвитком. Судити про те, чи опанував викладач цією здатністю, можна за тим, чи навчився він здійснювати наступні дії:

- цілепокладання: ставити перед собою професійно значимі цілі і завдання саморозвитку;
- планування: вибирати засоби і способи, дії і прийоми саморозвитку;
- самоконтроль: здійснювати зіставлення ходу і результатів саморозвитку із поставленими цілями;
- корекція: вносити необхідні поправки в результати роботи над собою.

Оволодіння такими діями вимагає часу і певних умінь. Тому дослідники виділяють наступні етапи професійного саморозвитку [2].

На початковому етапі оволодіння професійним саморозвитком його мета і завдання неконкретні, їх зміст недостатньо точно визначений. Вони існують у вигляді невизначеного бажання стати краще взагалі, яке з'являється при дії зовнішніх стимулів. Засоби і способи саморозвитку ще не цілком освоєні. Процес протікає як навчальна діяльність, тому молодий викладач потребує допомоги з боку значимого іншого (викладача).

На другому етапі оволодіння саморозвитком цілепокладання стає визначенішим і конкретнішим. При цьому цілі і завдання, які ставить перед собою особа, торкаються конкретних якостей. Багато що в процедурах саморозвитку залежить від зовнішніх обставин. Проте у міру накопичення досвіду, процедури реалізації саморозвитку скорочуються. Розсудливість, самокритичність – істотні прояви саморозвитку на цій стадії.

На третьому етапі саморозвитку педагог самостійно і обґрунтовано формулює його цілі і завдання. При цьому зміст саморозвитку зростає від особистісних якостей до глобальних або загальних професійно значимих властивостей особи. Планування роботи над собою, відбір засобів самовпливу здійснюються легко. Усі основні дії саморозвитку – цілепокладання, планування, самоконтроль, самокорекція – здійснюються автоматично, невимушено [6, с.114].

Висновки. Початок саморозвитку викладача можливий за потреби у нього змінити позицію спеціаліста на позицію професіонала, за потреби у самовдосконаленні. Професійний ідеал у зіставленні з розумінням своїх можливостей спонукатиме до вдосконалення. Обмірковуючи свій шлях до ідеалу, викладач вищого навчального закладу аналізує поелементно свої реалії, обираючи для активного впливу ті професійні риси та якості, які потребують розвитку. Лише з таким педагогом можна говорити про якісну освіту, адже уміння викладача вчитися надихає молодь на пошук вічної й нескінченної в просторі-часі філософської мудрості. Своїм прикладом саморозвитку він виховує в молоді щирі цінності; будить у їхніх душах і розумі бачення й бажання позитивної, конструктивної зміни себе й навколишнього світу.

Подальші дослідження полягатимуть у вивченні технології професійного саморозвитку викладача вищої школи, яка включає в себе цілі саморозвитку, його зміст та завдання, засоби та результати саморозвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дистервег А. Избранные педагогические сочинения // А.Дистервег. – М. Учпедгиз, 1956. – 374 с.
2. Елканов С.Б. Основы профессионального самовоспитания будущего учителя: учеб. пособ. для студ. пед. ин-тов / С.Б.Елканов – М.: Просвещение, 1989. – 198 с.
3. Жигло О.О. Педагогічні умови професійного зростання викладача вищого навчального закладу: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 „Теорія та методика професійної освіти” / О.О.Жигло. – Вінниця, 2006. – 23 с.
4. Кан-Калик В.А. Педагогическое творчество / В.А.Кан-Калик, Н.Д. Никандров. – М: Педагогика, 1990. – 144с. – (Серия «Библиотека учителя и воспитателя»).
5. Митина Л.М. Психология труда и профессионального развития учителя / Л.М.Митина. – М.: Издательский центр «Академия», 2004. –320 с.
6. Педагогика: педагогические теории, системы, технологии: учебник для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений / С.А.Смирнов, И.Б. Котова, Е.Н.Шиянов и др.; под ред. С.А.Смирнова. – 4-е изд., испр. – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 512 с.
7. Педагогічна майстерність: підручник / І.А.Зязюн, Л.В.Крамущенко, І.Ф.Кривонос та ін.; за ред. І.А.Зязюна. – 2-ге вид. допов. і перероб. – К.: Вища шк., 2004. – 422 с.
8. Про додаткові заходи щодо підвищення якості освіти в Україні: указ президента України від 20.03.2008 р. № 244/2008.

9. Слостенин В.А. Педагогика: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В.А.Слостенин, И.Ф.Исаев, Е.Н.Шиянов; под ред. В.А. Слостенина. – М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 576 с.
10. Шиянов Е.Н. Идея гуманизации образования в контексте развития отечественных теорий личности / Е.Н.Шиянов, И.Б.Котова. – Ростов-н/Д.: РИО АО «Цвет. печать», 1995. – 310 с.

АНОТАЦІЯ

Стельмах С.С. Професійний саморозвиток викладача вищої школи як чинник підвищення якості освіти. У статті розглядається сутність професійного саморозвитку викладача вищого навчального закладу як чинника підвищення якості освіти, розкриваються компоненти та етапи процесу саморозвитку.

Ключові слова. Саморозвиток, професійний саморозвиток, якість освіти, потреба самовдосконалення, компоненти саморозвитку, етапи саморозвитку.

АННОТАЦИЯ

Стельмах С.С. Профессиональное саморазвитие преподавателя высшей школы как фактор повышения качества образования. В статье рассматривается сущность профессионального саморазвития преподавателей высших учебных заведений как фактора повышения качества образования, раскрываются компоненты и этапы процесса саморазвития.

Ключевые слова. Саморазвитие, профессиональное саморазвитие, качество образования, потребность саморазвития, компоненты саморазвития, этапы саморазвития.

SUMMARY

Stelmakh S. S. Professional selfdevelopment of a higher school lecturer as a factor of education quality upgrading. This article deals with the core of a higher school lecturer professional selfdevelopment as a factor of education quality upgrading shows the components and stages of selfdevelopment.

Key words. Selfdevelopment, professional selfdevelopment, quality of education, necessity of selfdevelopment, the components of selfdevelopment, stages of selfdevelopment.